

УДК 37.091.33:78.07(477.82)(045)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-1.12>

В. І. Павлічук

викладач-методист
Луцького педагогічного коледжу

Н. М. Павлюк

викладач
Луцького педагогічного коледжу

ПРОЦЕСИ СПІЛКУВАННЯ В МУЗИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТ

У статті подано трактування комунікації в розрізі особистісного аспекту в музичній діяльності, висвітлено зв'язок спілкування з особистісними рисами педагога, його мотивами та ціннісними орієнтаціями, самосвідомістю, професійними установками. У музично-педагогічній діяльності в особистісному аспекті сформована багатоканальна різнорівнева комунікація: комунікація «педагог та учень»; комунікація з музичним твором у різних виявах (слухання, виконання); міжособистісна комунікація студентів чи учнів.

У науковій розвідці з'ясовано змістові особистісні компоненти, необхідні для успішної комунікації, а саме: ціннісний, інтелектуально-художній та емоційно-естетичний, наявність яких забезпечує ефективне спілкування та гармонійний розвиток особистості студента чи учня. Розглянуто специфіку музично-педагогічної діяльності, яка зумовлює тлумачення комунікації та відповідні комунікативні зв'язки і відносини. Саме така комунікація програмує алгоритм функціонування музичного мистецтва та визначає художньо-творчі способи комунікації з ним.

Окреслено та розглянуто фактори, які формують професійну комунікативну діяльність конкретного педагога в особистісному аспекті, зокрема, такі змістові компоненти, як ціннісний, інтелектуально-художній та емоційно-естетичний. Комунікативна діяльність педагога безпосередньо має складну психолого-естетичну природу й пов'язана з естетичним феноменом музичного твору.

Ситуація естетичної комунікації служить вагомим емоційно-естетичним компонентом взаємодії педагога, учня та музики. Специфіка емоційно-естетичного компонента музично-педагогічного спілкування полягає в естетизації.

Педагог набуває статусу організатора комунікативного акту з музикою, тому саме цей статус не дає змоги педагогу-музиканту набутти іміджу ментора. У цьому разі більш доречно й ефективна позиція фасилітатора, котрий забезпечує сприятливі умови для прояву творчо-креативних здібностей учнів.

Здатність відчувати та зрозуміти комунікативну ситуацію на занятті, не бути байдужим до особистості студента чи учня, ділитися знаннями та вміннями на високому інтелектуально-духовному рівні є вирішальними компонентами успішної комунікації.

Ключові слова: процеси спілкування, особистісний аспект, комунікація в музично-педагогічному процесі.

Постановка проблеми. Актуальність висвітлення питання особистісного аспекту процесів спілкування в музично-педагогічній діяльності зумовлена високими сучасними вимогами до фахівця, суб'єктами спілкування якого виступають одночасно музика як мистецтво й учень як особистість. Недостатня усвідомленість потреби глибокого особистісного спілкування в форматі одночасності та недостатність таких навичок негативно впливає на підготовку майбутніх музикантів. Саме зосередженість на особистісній специфіці процесу комунікації гарантуватиме абсолютний успіх у підготовці фахівців і формуванні у них відчуття гармонії зі світом музики та розуміння своєї ролі як педагога-музиканта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових студіях педагогічного спрямування представлені різноманітні підходи до трактування феномену комунікації, специфіки особистісного вияву спілкування, зокрема: філософський (Н. Бахтін, В. Біблер, М. Губер, Ю. Лотман), методологічний (Г.М. Андреева, Є.В. Бондаревська, І.І. Зарецька, Н.В. Кузьміна), психологічний (Б.Г. Ананьєв, І.А. Зимня, В.А. Кан-Калік, М.Н. Левіна, А.А. Леонтьєв, Є.І. Рогов).

Мета статті – розглянути сутність особистісного аспекту в процесі спілкування в музичній діяльності, ролі особистості педагога-музиканта та студента – майбутнього вчителя музики у спілкуванні.

Виклад основного матеріалу. Історичний аналіз процесу спілкування показує, що воно присутнє у всіх видах діяльності, будучи найважливішою частиною людського буття. Педагогічний словник Г.М. Коджаспірової та О.Ю. Коджаспірова комунікативні вміння педагога пояснює «як процес передачі інформації, така організація мови і відповідної поведінки вихователя, які впливають на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування вихователя і вихованця, на характер відношень між ними, на стиль праці» [5, с. 132].

У наукових студіях термін «комунікація» авторизують з американським соціологом Ч. Кулі. На його думку, «комунікація – це просторово-часова передача усіх символів розуму» [7, с. 379]. Пізніше науковці акцентували увагу на евристичній функції комунікації як на вагомому факторі формування особистості. Зокрема, Ю. Хабермас зауважив, що комунікація може виступати і як процес, загальноутворювальна форма спілкування, в якій важлива спрямованість на визначення нових цілей, насамперед соціальних, а також на пошук найбільш ефективних засобів їх досягнення. У цьому разі комунікація має творчий характер, потенційно евристичний і може викликати певний синергетичний ефект – продукувати нове знання [11, с. 146].

Культурологічна ж сутність комунікації виявляється в тому, що вона є базовим механізмом соціокультурного процесу, забезпечуючи збереження, перетворення і переробку соціального досвіду в культурному просторі та часі [5, с. 10].

Значний вплив на розробку ключових концепцій і положень зумовили праці М.С. Кагана, Ю.М. Лотмана, А. Моля, Ю. Хабермаса, Ю.А. Шрейдера та ін., у яких обґрунтовано концептуальні аспекти теорії комунікації, основні проблеми функціонування художньої інформації. Філософський вектор сучасної науки висвітлює різні підходи до розуміння функціонування комунікації на рівні: соціальних структур (М. Маклюєн, теорії масової комунікації) – як процесу впливу на аудиторію художніми засобами; інформаційних структур (Моль, теорія художніх повідомлень) – як процесу інтеграції соціуму та культури засобами «художніх повідомлень»; символічних структур (Кассіерер, Уайтхед, С. Лангер та ін.) – як процесу передачі художнього символу, що відкриває можливість семантичного розгляду художньої творчості [8, с. 5].

Цікавим є той фактор, що сучасне розуміння комунікації не обмежене лише функціональним значенням, а всі зміни в культурі мають чітке відображення в художньо-комунікативних процесах і явищах. У музичній культурі комунікативні аспекти з'ясовано у дослідженнях Б.В. Асаф'єва, Л.А. Мазеля, Є.В. Назайкінського, А.С. Соколова. Багатопланові аспекти вивчення феномену комунікації в музичному діалозі досліджують

у своїх працях А. Баренбойм, М.Ш. Бонфельд, Н.С. Діденко, В.В. Медушевський, Ю.Н. Холопова, А.Н. Якупова та ін. [6, с. 16].

Є різні наукові підходи до тлумачення поняття «комунікація». З огляду на особливий характер музично-педагогічної діяльності можна трактувати комунікацію як специфічний вид діяльності, зорієнтований на створення в музично-педагогічному процесі відповідних комунікативних зв'язків і відносин, які гармонійно відповідають алгоритму функціонування музичного мистецтва, художньо-творчим способам комунікації з ним.

За сучасних умов комунікативні знання і вміння дедалі більше визнаються обов'язковим і необхідним компонентом гуманітарної освіти. В.С. Грехнев, М.А. Магомедов, А.В. Мудрик у своїх роботах, присвячених комунікативним аспектам педагогічної культури, комунікативність трактують як важливу частину загальної культури вчителя в системі професійних якостей і спеціальних комунікативних умінь педагога.

Спілкування в музичній педагогіці, особливо у формі індивідуального навчання, пов'язане з певною специфікою навчального процесу. Саме тонка грань – комунікативна частина цього процесу – особистісна та міжособистісна взаємодія потребує наявності необхідних педагогічних якостей і здібностей, які є визначальними в розвитку творчого характеру навчання. Враховуємо, що в музично-педагогічному процесі беруть участь педагог-музикант, учень, і кожен із них налагоджує процес спілкування з музикою й один з одним. Урок музики – це можливість створити особливу духовну атмосферу під час заняття, оскільки поряд з учнями і вчителем особливим суб'єктом спілкування виступає музика, прихований квазі-суб'єкт особливої інтонаційно-мистецької природи.

Сутність музично-педагогічної комунікації на заняттях музики сконцентрована на досягненні художнього «Я» (термін В.В. Медушевського) музичного твору, у налагодженні з ним духовно-особистісного контакту, діалогу. Форми діалогічного спілкування, на відміну від монологічного, в цьому разі стають вирішальними. Загалом вони є певною парадигмою педагогіки сьогодення, тому що, на відміну від загальноприйнятого розуміння комунікації, спілкування в музичному аспекті має більш вузьку функціональну спрямованість. Зокрема, у сфері освіти центральний напрям музично-комунікативного процесу – розуміння, сприйняття, осмислення, інтерпретація й оцінка музичного твору. Специфіка такого художнього спілкування з музикою полягає насамперед в умінні розуміти її музичну мову і переживати те, що з її допомогою транслюється.

Процес спілкування тісно пов'язаний з особистісними рисами педагога, його мотивами і ціннісними орієнтаціями, самосвідомістю, професій-

ними установками. Під час педагогічної комунікації педагог виступає активатором цього процесу, організує його та керує ним. Комфортні взаємовідносини педагога з учнями чи студентами гарантують особистісну захищеність, використання емоційного інтелекту, особистісних рис і напрацьованих форм спілкування на користь процесу вдосконалення навичок спілкування та засвоєння музики.

Цікавою з цього приводу є думка А.А. Леонтьєва стосовно того, що педагогічне спілкування покликане активізувати операційну напругу, яка забезпечує успішне виконання діяльності, а не створювати емоційну напруженість, що дезорганізує нервову систему, знижує працездатність, породжує психологічний бар'єр між вчителем та учнями [8, с. 75].

Професійне спілкування педагога-музиканта – це складний і багатогранний процес, у якому поряд із прийомами, методами, формами і засобами важлива роль відведена й *особистісним компонентам*, які характеризуються комплексом властивостей і комунікативних характеристик особистості самого педагога. Враховуючи вищезгадане, варто зауважити, що визначальними факторами, які формують професійно-комунікативну діяльність конкретного педагога в *особистісному аспекті*, виступають такі *змістові компоненти*, як *ціннісний, інтелектуально-художній та емоційно-естетичний* [1, с. 33].

Ціннісний компонент музично-педагогічного спілкування, ядром якого можна вважати комунікативну спрямованість педагога, включає сукупність цінностей, мотивів, потреб, інтересів, що формують вектор його професійної діяльності. Спрямованість особистості визначає успішність і неуспішність педагогічної роботи.

Оскільки специфіка комунікативної спрямованості педагога-музиканта полягає в синтезі педагогіки і музичного мистецтва, то можна сказати, що особистісний фактор, який впливає на творчу діяльність педагога-музиканта спілкування його з учнями чи студентами, формує потребу та зацікавленість у музично-педагогічному спілкуванні обох учасників комунікації й одночасно спілкування кожного з учасників з музичним твором. Переважна більшість педагогів-музикантів досліджували сферу відносин в індивідуальному музичному класі і, як висновок, одним із найважливіших чинників успішності спілкування вважали любов до учнів. Цілком закономірно, що така гуманістична спрямованість діяльності дозволила музичній педагогіці домогтися найвищих результатів у вихованні видатних педагогів-виконавців.

Один з основоположників вітчизняної фортепіанної школи, А.Б. Гольденвейзер, писав: «Я закликаю вас любити своїх учнів. Учні пробають вчителю запальність, різкість, навіть іноді грубість, якщо вони йдуть від бажання, щоб учень грав добре. Але учні ненавидять вчителів байдужих» [3, с. 403].

Практично всі педагоги підкреслюють вплив гармонійно сформованої педагогічно-музичної комунікації на якість і результат діяльності. Любов до учня робить педагога, на думку В.Г. Ражнікова, творчим, тобто винахідливим, йому гостро хочеться вирішити проблему, яка стоїть між ним, учнем і музикою. Коли ж такого знаку від учня немає або він замінений любов'ю до музичного твору, рівень не перевищує спеціальний і професійний. Художник же починається на більш високому витку. І тому художніх проблем без любові і натхнення не вирішити [10, с. 100]. Можна зробити висновок, що гуманістична комунікативна спрямованість стверджує цінність суб'єкт-суб'єктних відносин, співробітництво, відкритість у спілкуванні; представляє гармонійне і розумне поєднання педагогічних і музичних інтересів; є важливим фактором професійно-морального розвитку особистості учня.

Щодо інтелектуально-мистецького компонента, то варто зауважити, що є певна специфіка інтелектуальних проявів у комунікативній діяльності педагога-музиканта. Теорія і методика навчання та виховання полягає в поєднанні музичних і психолого-педагогічних характеристик мислення. Музичне мислення, будучи одним із центральних відгалужень художньо-образного мислення, визначає особливість розумових процесів у музично-педагогічному спілкуванні. Теза про те, що будь-яка розумова діяльність людини завжди заглиблена у знання про предмет, що поза знаннями не може бути інтелектуальних проявів, вважається загальновідомою. У музичній педагогіці вона конкретизується закликом – «знати музичну літературу, тобто музичні твори, в якомога більшій кількості» [4, с. 239].

Таким чином, знання об'ємного за масштабами музичного матеріалу, музичних «фактів», явищ, закономірностей музичної мови служить обов'язковою передумовою розвитку музичного інтелекту, дає поштовх розумовим операціям, формує ці операції, визначає їх структуру і внутрішній зміст. У музично-педагогічній діяльності здатність аналізувати і синтезувати, встановлювати взаємозв'язки, знаходити подібність і відмінність виступає фактором розвитку професійно-мовленнєвих умінь, безпосередньо впливає на якісний рівень техніки музично-педагогічного спілкування.

Варто зауважити, що музичне мислення, беручи початок у глибині звукових смислів, оперує переважно подібними категоріями, тобто мислення в образах – це вже є мистецтво. Тут необхідно зазначити, що апеляція до образно-асоціативного вияву музичної свідомості – загальноприйнятий магістральний шлях навчання гри на будь-якому музичному інструменті.

Характерною рисою музичного мислення є його яскраво виражене емоційне забарвлення, оскільки образ у музичному мистецтві завжди

наповнений певним емоційним змістом. Звідси випливає ще одна важлива теза про те, що поза емоціями музики немає, а отже, поза емоціями немає і музичного мислення [4, с. 248].

Особистісний високий рівень розвитку комунікативних умінь педагога-музиканта, крім розвиненого музичного, передбачає і розвинене професійно-педагогічне мислення, яке дозволяє проникати у причинно-наслідкові зв'язки педагогічного процесу, аналізувати свою діяльність, передбачити результати роботи, давати теоретичні обґрунтування своїм діям. У цій точці міркування логічно торкнутися питання про рефлексії (здатність до самоаналізу й аналізу діяльності інших), яка насамперед є систематизуючою особистісною рисою, однією з характеристик педагогічного інтелекту.

Розвиток рефлексивних навичок значно підвищує інтелектуальний рівень, сприяє розвитку критичності мислення, доказовості й обґрунтованості власної позиції, бажанням ставити питання і вести дискусію. Рефлексія допомагає у вирішенні проблемних комунікативних ситуацій, проектуванні безконфліктної музично-педагогічної взаємодії [2, с. 47–48].

Емоційно-естетичний компонент виступає третім змістовим елементом процесу комунікації в особистісному аспекті. Емоційний педагогічний вплив має велике значення на заняттях виконавським мистецтвом, оскільки і сфера музично-педагогічної діяльності, і предмет пізнання – музика – містять емоційно-образну основу. Творча діяльність у галузі занять мистецтвом вимагає від людини підвищеної емоційності, образності мислення, багатства художніх асоціацій. Тому навчання музичного виконавства, навіть тоді, коли вчитель зайнятий теоретичним аналізом або поясненням виконавських прийомів, повинно бути емоційно наповненим. Специфічність комунікації педагога-музиканта полягає в тому, що він організовує спілкування не тільки з учнем, але і з музикою. Відмінними рисами прояву емоційної атмосфери на художніх заняттях є «емоційна подія-переживання», ціннісне ставлення до творів мистецтва, вибуховий характер взаємодії художнього явища з вихованцем, вміння створювати «емоційну атмосферу», занурювати в неї учня, таким чином розширюючи коло його емоційних вражень, допомагаючи йому осягати емоційно-чуттєву природу музичного твору [1, с. 18].

Ідею про особливо вагомий емоційно-естетичний компонент у спілкуванні педагога-художника розвиває Л.С. Майковська, яка до найважливіших атрибутів педагогічної взаємодії відносить створення ситуації естетичної комунікації [4, с. 22]. Ситуація художньо-естетичної комунікації, на думку автора, включає уяву вчителя музики, що дозволяє створювати щось нове внаслідок переробки минулого досвіду, «зараження» учнів есте-

тичними емоціями, входження педагога у творчий стан, стимулюючи й образне мислення, активізує слухову фантазію, допомагає учневі досягти найкращого втілення виконавських завдань. Не менш важлива й естетична форма трансляції «емосфери», тобто естетика вербальної та невербальної педагогічної дії, заснованої на саморегуляції, рефлексії, цілісності особистості. Теорія і методика навчання та виховання поєднує художню і педагогічну майстерність, проявляються артистичні вміння [1, с. 36]. Таким чином, специфіку емоційно-естетичного компонента музично-педагогічного спілкування слід бачити в його естетизації, тобто в насиченні почуттями і збагаченні знань емоційно-ціннісними відносинами, з одного боку, з іншого – естетизація може бути розглянута як націленість на естетичне, вияв педагогічного впливу з елементами артистизму. Важливою характеристикою емоційної сфери особистості педагога є емоційна саморегуляція. Формування здатності керувати своїми емоціями, розвиток навичок володіння творчим станом надзвичайно важливі для педагога-музиканта, педагога-виконавця, організатора музичної та творчої діяльності на уроці.

Отже, аналіз виділених нами особистісних компонентів свідчить про те, що вони виступають особистісним компонентом процесу комунікації, регулюють, керують, розвивають професійну діяльність педагога, визначаючи і впливаючи на його комунікативну поведінку. Недосконалість особистісної складової частини нерідко зумовлює застосування недосконалих комунікативних технік, їх обмеженості, що проявляється в педагогічному егоцентризмі, маніпулятивній поведінці, конфліктності, невмінні знайти взаєморозуміння з оточуючими.

Окрім вищевказаних змістових особистісних компонентів, на думку А.А. Леонтьєва, для оптимального педагогічного спілкування педагог повинен мати такі навички та вміння: вміння керувати своєю поведінкою; якості уваги; вміння соціальної перцепції, або «читання по обличчю»; вміння адекватно моделювати особистість учня, його психічний стан за зовнішніми ознаками; вміння мовного спілкування (оптимально будувати своє мовлення у психологічному плані); вміння мовних і немовних контакту з учнями [8, с. 150]. Отже, спілкування «педагог – студент» в особистісному аспекті сприяє відсутності у студента нав'язаних іншою особою естетичних смаків, знецінення позиції, кута зору студента чи учня, адже базою осмислення музичного образу є тонке індивідуальне сприйняття. Комунікативна діяльність педагога-музиканта має свої специфічні характеристики, а саме: вона пов'язана з естетичним феноменом музичного твору. Заняття з музики має свій самобутній характер, свою інакшість, бо предмет вивчення особливий – музика в певній формі інтеракції педагога й учня або студента –

спілкування, побудованого за критеріями відкритості та партнерства.

Висновки і пропозиції: У музично-педагогічній діяльності в особистісному аспекті присутня багатоканальна різнорівнева комунікація: комунікація педагог та учень; комунікація з музичним твором у різних виявах (слухання, виконання); міжособистісна комунікація студентів чи учнів. Педагог набуває статусу організатора комунікативного акту з музикою, тому саме цей статус не дає змоги педагогу-музиканту набутися іміджу ментора. У цьому разі більш доречно й ефективна позиція фасилітатора, котрий забезпечує сприятливі умови для прояву творчо-креативних здібностей учнів. Майстерність навчати, педагогічний талант музично-педагогічного спілкування формуються з набору індивідуальних здібностей особистості. У галузі музичної педагогіки науковці акцентували увагу на тому, що за відсутності особистісних характеристик, які забезпечують оптимальність процесу спілкування, не кожен високопрофесійний музикант може бути успішним викладачем.

Список використаної літератури:

1. Байбікова Г.В. Основи музично-педагогічного спілкування : навчально-методичний посібник. Білгород : Видавництво БДІІК, 2014. 246 с.
2. Байбікова Г.В. Обучение студентов технике музыкально-педагогического общения: теория и технология. Белгород : ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2008. 320 с.
3. Гольденвейзер А.Б. Статьи, материалы, воспоминания / под ред. Д.Д. Благого. Москва : Сов. композитор, 2009. 403с.
4. Кирнарская Д.К., Киященко Н.И., Тарасова К.В. и др. Психология музыкальной деятельности: Теория и практика : учебное пособие / под ред. Г.М. Цыпина. Москва : Издательский центр «Академия», 2011. 239 с.
5. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. Москва : ИКЦ «МарТ», 2005. 448 с.
6. Корсакова И.А. Музыкальная коммуникация: генезис и историко-культурные трансформации : автореф. дисс. ... докт. культурологи : 24.00.01. Москва, 2014. 48 с.
7. Кули Ч. Общественная организация. Изучение углубленного разума. *Тексты по истории социологии XIX–XX веков* : хрестоматия / сост. В.И. Добренков, Л.П. Беленкова. Москва : Наука, 1994. 379 с.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
9. П'ятницька-Позднякова І.С. Художньо-педагогічна комунікація: структурний аналіз. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені О.В. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2012. Вип. 1.38 (2). 192 с.
10. Ражников В.Г. Диалоги о музыкальной педагогике. Москва : ЦАПИ, 1994. 132 с.
11. Хабермас Ю. Моральна свідомість та комунікативні дії / пер. с нем. Москва : Наука, 2001. 380 с.

Pavlichuk V., Pavliuk N. Communication processes in music: a personal aspect

The article deals with the interpretation of communication in the context of the personal aspect in the musical activity, highlights the relationship of communication with the personal traits of the teacher, his motives and values, self-awareness, professional attitudes. student; communication with the music in different ways (listening, performing); interpersonal communication of students or students.

Scientific intelligence has clarified the meaningful personal components that are necessary for successful communication, namely: the value, intellectual, artistic and emotional-aesthetic presence of which ensures effective communication and harmonious development of the personality of the student or student.

The peculiarities of music-pedagogical activity, which determines the interpretation of communication and the corresponding communicative relations and relations, are considered. It is such communication that programs the functioning of the musical art and determines artistic and creative ways of communication with it. The factors that shape the professional communication activity of a particular teacher in the personal aspect are outlined and considered, in particular, such content components as value, intellectual – artistic and emotional-aesthetic.

The communicative activity of the teacher and directly has a complex psycho-aesthetic nature and is connected with the aesthetic phenomenon of musical work. The situation of aesthetic communication is a significant emotional and aesthetic component of the interaction between teacher, student and music. The specificity of the emotional-aesthetic component of music-pedagogical communication is aesthetization.

In the music-pedagogical activity in the personal aspect there is a multichannel multilevel communication: communication of teachers and students; communication with the music in different ways (listening, performing); interpersonal communication of students or students. The teacher acquires the status of organizer of a communicative act with music, so this status does not allow the teacher-musician to acquire the image of a mentor. In this case, a more appropriate and effective position of the facilitator, which provides favorable conditions for the manifestation of students' creative and creative abilities.

The ability to sense and understand the communicative situation in the classroom, not to be indifferent to the personality of the student or student, to share knowledge and skills at a high intellectual and spiritual level, are crucial components of successful communication.

Key words: communication processes, personal aspect, communication in the music-pedagogical process.